

Ács Margit

Irodalom-e a népi irodalom?

Több mint hatvanéves fogalmat használunk, amikor népi irodalomról, népi íróról beszélünk, de máig sok zavar van értelmezése körül, mert kezdettõl többféle írói gyakorlat és társadalmi program tartozott jelentéstartományába. Ignotus Pál szerint „általában a következetlenség az, amit az Új Szellemi Front mindig rendkívül következetesen mûvel” – de ez volt a legenyhébb kifogás, amit nevezetes zeneakadémiai elõadásában, 1935-ben a jobboldali, antihumánus *völki schek*
ellen emelt. Nem könnyû ellenállni, hogy ennyi év távolából megint ne az indulattal teli félreértelmezések szétszálazásánál akadjunk el, ahogy ez hosszú ideje történik, amikor a népi–urbánus vitáról nem a publicisztikai inszinuáció vagy az ugyancsak publicisztikai kenetteljes békülékenység szintjén, hanem valamelyes intellektuális tisztességgel esik szó, de lépjünk végre tovább, fogadjuk el a jellemzést: igen, a népi írók pályája, sorsa is arra vall, hogy világnézeti hajlamaikat s írói ars poeticájukat tekintve egyaránt sokfélék voltak, ha testületi ideológiát kérünk rajtuk számon, következetlenek, de e heterogén társaságot egyetlen eszme igenlése közös nevezõre tudta hozni. Ezt az eszmét a mozgalom majd mindegyik tagjától idézhetném egy-egy változatban, most Sárközi Györgytõl idézem: „A nagyváros a maga tág lehetõségeivel, emberbefogadó képességével nagy szolgálatot tehet az egész nemzetnek.

Nagy szolgálatot azzal, hogy gócpontjává nõ az anyagi és szellemi javak forgalmának, hogy magába fogadja az egész közösség célját szolgáló intézményeket, hogy küzdõteret nyit az eszmei harcok megvívására… És nagyon sok példa igazolja, hogy gyakran épp a városi magaskultúra termelte ki azokat az úttörõket, akik öntudatra segítették a népi tömegeket, s akik be tudtak hatolni a népi mélykultúra legmélyebb rétegeibe. Nálunk nem így történt. A falu jött el a városba, és nyújtotta a kezét. Minden magyar vidék elküldötte a maga szülöttét, írókat, szakembereket, gondolkodókat és megvalósítókat, s mindnek az agysejtjeiben, az emlékezetében, a lelkiismeretében ott élt a maga vidékének természeti szépsége és gazdagsága s az emberi csúfsága és nyomorúsága." És még egy mondat Sárközitõl: „Elnyomorodott, pusztuló parasztságon úgy élõsködik csak a polgárság, mint beteg növényen az üszög, egészséges paraszti törzsön úgy virágzik, mint tövén a rózsa."

Máig visszhangzó vád a népi mozgalom ellen, hogy a faji kultusz alapján idealizálta és misztifikálta az õsi paraszti életformát, s ezt akarta erõszakosan tartósítani, holott ellenkezõleg: a feudális viszonyok között sorvadó falunak a korhoz és a nemzethez való emancipációját szorgalmazta minden eszközzel, hogy végre bepótoltassék a történelmi mulasztás, amit Werbõczy óta elõbb a középnemesség, majd a kiegyezés táján a középosztály, önös alkukat kötve, az alsóbb néposztályok rovására elkövetett. A kimûvelés terve az akkori parasztság elég széles körének a szándékaival is találkozott; gondoljuk meg: Vásárhely és Makó gazdái magukat polgárnak nevezték.

Az ellenfelek mindig egy-egy részmozzanattal azonosították a népi mozgalom egészét, ami a kortárs vakfoltjai miatt még valamelyest természetes is, az utókor részérõl azonban csak az elõítélet igazolását szolgálja. Miért nem Bibó, Erdei, Szabó Zoltán szociális lelkismeret diktálta odaállása minõsíti törekvéseiket, miért azok a mûvészi nosztalgiák, amelyek leginkább Szabó Dezsõ némely mûvéhez köthetõk? S amelyek azért nem zárták ki a falunak a maga módján történõ változását sem. Móricz véleménye például egészen radikális volt: „Csak nem a ruha a nemzet? A faj él, csak levetette a régi ruhát, mert szûk volt és kényelmetlen és drága. Szép volt, de ez a szépség is terhes volt. Nem illett a mai életmódhoz és munkaformához… Nem akkor vagyok magyar író, a magyarság írója, ha vissza akarom kergetni õket az elhagyott útra, a cifra szûrbe és a jobbágyságba, hanem akkor, ha megértem, hogy ma mit akar, és segítségére akarok lenni ebben a magára vállalt új életben… A magyarok, úgy látszik, teljesen ki akarnak költözni Ázsiából, de akkor segítenünk kell nekik, hogy európai ember lehessen belõlük. Nem múzeumi magyarságot kell megõrizni ebben az életben, hanem élõ magyarságot, amelyik méltó tagja legyen a világ kultúrájának."

Persze Móricz szemléletét sem lehet kivetíteni az egész mozgalomra, melynek a kulturális népiség is része volt, Tamási Áron, Erdélyi, Sinka mûvészete, amelyet eredendõ élményviláguk, származásuk szabott meg, s korántsem a tizenkilencedik századi német romantika, melyet mai esztéták – mint a völkisch elõzményét – tanáros kajánsággal emlegetnek a népiekkel kapcsolatban. Egyébként a paraszti kulturális hagyomány ügyében alighanem Németh László álláspontja, amit jó szívvel hallgathatunk: „Nálunk a paraszti kultúra most jutott el a teremtõ haldoklás szakába. Mielõtt az új, akár nagyvárosi, akár szocialista világnak végleg megadja magát, nem természetes-e, hogy törvényeit még egyszer átpillantja, hogy ami elmúlik mint élet, mint alkotás hasson múlhatatlan."

Bár már olyan kiforrott értelmezése lenne a köztudatban a népiek programjának, hogy kezdhetném mondanivalómat a közepén, anélkül, hogy felvázolom, mi az az örökség, ami a most népinek nevezett írókat kötelezi és terheli! Sajnos, nem tartunk ott. Ma is uralkodó nézet a történeti gondolkodásban, hogy a népi mozgalom és a harmincas évek hivatalos ideológiája között „genetikus összefüggés volt kezdetben s aztán sokáig", még a tárgyilagosságra törekvõ Lengyel András is ezt állítja, s szerinte az „öntisztulási" folyamatot részint az urbánusok kritikája, részint Bibó István hozta meg, 1944 után. Egy-egy részjelenség kinagyításával – például a Bartha Miklós Társaság középosztályi meghatározottságát exponálva – elvonja a mozgalom lényegérõl a figyelmet, amely azokban a tényekben mutatkozik meg – érvel Lengyel András könyvérõl írott kritikájában N. Pál József –, hogy „perbe a népi mozgalom képviselõit fogta a hatalom, az õ könyveiket kobozták el, éppen mert olyan »jelentéseket« adtak a társadalmi viszonyokról, amelyen a rendszer önnön alapjának a megkérdõjelezése nélkül nem segíthetett."

De Lengyel András legalább a népi gondolkodók sorában tartja számon Bibó Istvánt, akinek népiségérõl célszerû megfeledkezni azoknak is, akik a fasizmussal, s azoknak is, akik a sztálinista kommunista párttal való összefonódásban látják a népi gondolat velejét.

És még mindig a múltban kell idõznöm, mert ez utóbbi váddal is számot kell vetnünk. Egy baloldali ideológiájú párt hatalomra kerülésével elõállt az a helyzet, melyet az imént a harmincas évekkel kapcsolatban okkal cáfoltunk: az uralmon lévõ rendszer és a népi mozgalom ideológiája között „genetikus" összefüggés volt. A Nemzeti Parasztpárt dicstelen szereplése mutatja, milyen veszélyes volt ez a rokonság. Noha Veres Péter korábban és csak egy ideig volt a párt elnöke, és miniszter is csak három hónapig a Dinnyés-kormányban, õ lett a kudarc megszemélyesítõje. A Tekintet Veres Péter-számában Tóth Pál Péter a szerepvállalást úgy írja le, mint az „ahogy lehet" politikáját, amellyel azonban a Nemzeti Parasztpárt kezdetektõl a kommunisták pozícióját erõsítette. E drasztikus valóságot a népiek is felismerték, s emlékeztet rá, hogy ezért nem vállalták a régi nevet 1956-ban az újjáalakulásukkor.

Keserves volt szembesülni a népiek ifjabb generációinak az örökség ezen részével. Nekem magamnak éveken át Nemes Nagy Ágnes engesztelhetetlen haragjával a népiek iránt, s most ne firtassuk, mennyi volt ebben a víz alá nyomott alkotó traumatikus sérelme az úgy-ahogy, mégis egzisztáló pályatársakkal szemben, mennyire hiányzott némi belátás az „ahogy lehet" politikai stratégia iránt, amit egyébként késõbb, amikor elõtte is lehetõség nyílott erre, õ maga is követett. Élete utolsó interjújában is beszélt errõl, a halál vallató közelében, ez tehát ilyen megrendítõen fontos volt neki. Azt mondta, megbocsáthatatlan, hogy segítséget nyújtottak a néppusztításhoz, s hogy épp õk tették ezt.

Ebbõl a nézetbõl csak Erdei Ferenc, Darvas József látszik, az Illyést respektáló Révai és Rákosi, a népi kollégiumokból a folyóiratok dicsfényébe pattanó fiatalok, Juhász, Nagy László, de nem látszanak a népbíróság elõtt megjelenõ költõk, Szabó Lõrinc, Sinka, a nyomorba és elszigeteltségbe szorult és minden nyilvánosságtól megfosztott Kodolányi, s nemcsak Erdélyi József bûnhõdése nem látszik, hanem az antiszemitizmus kérdésérõl az egész világon példa nélkül álló lelkiismeretességgel gondolkodó és az Illyés szerkesztette Válaszban tanulmányt publikáló Bibó elnémítása sem. És nem látszik Németh László fenyegetettsége és az Egy mondatot író Illyés, a felocsúdó és a pártosságból kihátráló fiatalok, Nagy Lászlóék lelkiismereti

drámája sem.

Úgy tûnik, ezek az évek, ezek a körülmények maguk alá temették a *klasszikus* népi eszmét. A mozgalomnak a kommunistákkal összeolvadó szárnya is vétkes ebben, de ahogy a korábbi fázisban is voltak eltévelyedõk, és ez az eszmerendszerben kifejezõdõ igények érvényességét nem ásta alá, feltehetõleg ezúttal sem hozott volna radikális fordulatot néhány népi író elbukása, ha közben nem megy végbe a falu földcsuszamlásszerû megváltozása. Olyan folyamatok indultak meg a szocialista mezõgazdaság terrorral való szervezése által, amelyeket semmiféle minõségi forradalommal befolyásolni nem lehetett volna, akkor sem, ha hangoztatni lehetett volna egyáltalán efféle nézeteket. Nagy Imre sem népi, hanem kommunista reformer programmal lépett fel. S bár Bibó Istvánnak történelmi szerep jutott a forradalomban, 1956 történéseit nem a népiek, hanem a reformkommunista körök párton belüli harca és az utca nemzeti indulatú felkelése határozta meg, épp ezért a megtorlás is ellenük irányult.

Azokat, akik valamelyest ismerték a Kádár-rendszer kultúrpolitikáját, és tudták, hogy a népieket ellenzékeként kezelte mindvégig a hatalom, egyébként épp ezért bánt csínyján velük Rákosiéknál ügyesebb értelmiségi politikája részeként, meglepetésként érte, hogy egykori ellenzéki szövetségesei 1989 táján hirtelen elfeledkeztek errõl az általuk tapasztalatból is ismert tényrõl, és a népieknek a rendszerrel való összeépülését kezdték sulykolni. Németh László Kossuth-díjat kapott, mialatt Déry (és Eörsi) börtönben ült. A prominens népi írók nevüket adták a tiltakozáshoz, amiben követelték, hogy az ENSZ vegye le a napirendjérõl a magyar kérdést, késõbb pedig együtt vacsorázgattak Aczéllal. De nemcsak a politikai riválisok akcióiban bukkan fel ez a beállítás, Standeisky Évának a témával foglalkozó tudományos monográfiája is úgy summázza a Kádár-rendszer viszonyát a népi írókhoz, hogy az a róluk meghozott 1958-as párthatározattal lezárta a konfliktust, s a továbbiakban csak a polgári irodalommal konfrontálódott. Ismeretes, hogy a mindkét részrõl taktikázó viszonyban a népiek miféle számításból igyekeztek párbeszédet folytatni a hatalommal, hogy Illyés – hivatkozott is erre 1974-ben, *Egy vita vége és eleje* címû írásában, amelyben békejobbot nyújtott az egykori urbánusoknak – „lerázhatatlanul instanciázott a legfelsõbb helyen” Déry és Zelk érdekében (is); Németh László Bibó börtönbeli sorsának enyhítéséért folyamodott Kádárhoz; de ezek a tudott és feltételezhetõ szándékok nem alkalmasak érvelésre, minden adalék vitatható, vagy legalábbis kétes hírbe keverhetõ (ami azt illeti, a nevezetes tiltakozó aláírás is, melyrõl hiteles dokumentum nem került elõ!). Nem hinném, hogy pontosan ki tudnánk ma mérni, mi volt a hasznos eredménye és mi a kára a taktikázásnak. Ha a pártállami rendszer és a népiek csoportjának valós viszonyát akarjuk megragadni, jobb, ha azt vizsgáljuk, mi lett a sorsa és a fogadtatása eszméiknek, tehát lényegesebbet tudhatunk meg madártávlatból szemlélve a folyamatot.

A párthatározat egy alapvetõ konfrontáció rögzítését és állandósítását jelentette: a népi gondolatot a nacionalizmus körébe utalta mindenestül. „Illyés munkásságában – olvasható a határozatban – pl. érezhetõen erõsödõ tendencia a veszélyeztetettnek vélt nemzeti öntudat fenntartásának gondolata, s nem a szocialista erõk támogatása érdekében, hanem az erõk ellen.” Egyénileg írhatnak, munkálkodhatnak a népi írók tehetségük szerint, de a határozat inkvizíciós szigorral hirdeti meg az anatémát a kispolgári, harmadikutas, nacionalista tanaik ellen. Nem is eshetett róluk több szó, csakis megbélyegzésként azokban a támadásokban, amelyek a sajtóban érték a népiek tetten érhetõ akcióit. És akciónak számított mondjuk Csoóri

faluról szóló irodalmi szociográfiája, Fekete Gyula cikkei a népesség fogyásának ügyében, de sõt a tánc-házmozgalom is, s ilyenkor elhangzott – amit a határozat egyébként csakis a múlttal összefüggésben említ – a rasszizmus vádja is.

Miközben a magyar szellemi életben, kivált a fiatalságban egyre erõsebben jelentkezett az igény, hogy az adott állampárti ideológia hatálya alól kiszabaduljon, s vonzónak talált annyi mindent a maoizmustól a taoizmusig, a mûvészeti jelenségek által és érzületi szinten magáénak kezdte érezni a nyugati jóléti társadalmak válságfilozófiáját és tételesen – bár eleinte elég felszínesen – az egzisztencializmust is, a tiltás csak a kedvét fokozta irántuk, de ugyanakkor hazai alternatív elméletekkel nem találkozhatott. Illetõleg csak azoknak a kezébe jutott el néhány alapmû régi példánya vagy a nyugati emigráció kiadványai közül néhány kötet, akiket családi vagy baráti köre ezekkel el tudott látni. Széles körben nem is tudták a fiatalok, hogy vannak olyan eszmék, amelyek ugyanazokból a sorsproblémákból sarjadtak ki, mint az õ emésztõ bizonytalanságuk. Akkor már nem is a válaszkísérletekre volt, lett volna szüksége a gondolkodó társadalomnak, hanem a kérdésekre, amelyeknek a megfogalmazásáig el se jutott. Az átlagos tájékozódású egyetemi hallgató bízvást diplomát szerezhetett a bölcsészkaron anélkül, hogy a népi–urbánus vitáról akár marxista vagy urbánus tálalásban is említésre méltó ismereteket szerzett volna. (Persze anélkül is, hogy Kodolányit, Sinkát – folytathatnám – olvastattak volna vele. Az elméleti kalauzolás nélkül az átlagos értelmiségi közvélemény nemigen ismerte fel, hogy miféle próbálkozások feszülnek Illyés egy-egy megnyilvánulásában, de hát kalauzolásról hogy is lehetett volna szó olyankor, amikor magának az illyési szövegnek, a Szellem és erõszaknak a megjelentetése is az álliberális kultúrpolitika szakítópróbája lett.

A népiek 56 után maguk is a nemzeti érdekképviseletben jelölték meg feladatukat, tulajdonképpen elvállalva az egyre inkább elterjedõ összekapcsolását a népi és a nemzeti fogalomkörnek, amely még a „népnemzeti”, „népi-nemzeti” elnevezésben is deklarálódott. S valóban csak ebben nyílt számukra valamelyes mozgástér: elsõsorban az utódállamokban élõ magyarságért való felelõsségérzetünk felébresztésében. Így viszont kiszolgáltatták magukat annak, hogy rájuk süthessék a nacionalizmus bélyegét; nem tudták kivédeni rossz hatását a közvélekedésben. Végtére is a nemzeti szégyenérzetre kondicionált átlagember feszélyezett lett minden „magyarkodás”-tól, kelletlen zavarát csak fokozta, hogy a nyílt színvallások elmaradása miatt nem nagy különbséget tudott tenni a szocialista „dolgozó nép” és a népi „nép” jelentése között; hivatalos költõ és hivatalosan is elismert nagy költõ között. Ez a tartózkodás a népiekkel szemben akkor nem lojalitás volt a Kádár-rendszerhez, hiszen az értelmiségi kispolgár a balhét szerette, szolidáris volt vele, érzületileg alapjában véve ellenzéki, de nem láthatta át a maga megszokott felszíni közelítésével a helyzet ellentmondásait.

Az igényes értelmiségi gondolkodásban is nyomott hagyott az a körülmény, hogy Németh László munkásságának épp legtöbbet szóban forgó darabjai könyvtári zárt anyagot képeztek, a *Sorskérdések*
tizenöt évi lebegtetés után csak 1989-ben jelent meg, akkor már teljes érdektelenséggel találkozva; Bibó ugyan viszonylag széles körben ismert lett a hetven-nyolcvanas évek fordulóján az ellenzék két szárnyának összefogását reprezentáló
Emlékkönyv
szamizdat megjelentetése révén, de legálisan csak 1986-tól voltak könnyebben hozzáférhetõek a gondolatai Magyarországon; Szabó Zoltán tanulmányai pedig 90 után jelentek meg, még a

Sorskérdéseknél is kisebb hatást keltve.

Az eszmei alapok jelenléte nélkül hiába kezdõdött Illyés *Szellem és erõszak* címen ismert cikksorozatával 1977–78-ban egy új, aktív fázis a népiek történetében, nem támadt a szórványos megnyilvánulásoknak kohéziós ereje, mozgalomként sem szervezõdhetett meg lap, szabad újságfórumok híján, egyetlen intézményi bejelentkezése a társadalomban a Bethlen Alapítvány lett – az is nehéz engedélyezési procedúra után. Sajnos, az a mûfaj, amelyben a klasszikus népi mozgalom legjobb, legmaradandóbb mûvei születtek, a szociográfia, a pártállami sajtószabadság viszonyai között eléggé ellehetetlenült. Nem mintha nem születtek volna ebben az idõben is lényeglátó, becsületes valóságfeltáró riportok és szociográfiák, még a *Magyarország felfedezése*
címet túlzott öntudattal elorzó könyvsorozatban is, de ezek az imént említett hiány, az elvi rendszerezés lehetõségének a hiánya miatt voltaképpen éppúgy csak a feszült-séglevezetés eszközeként funkcionáltak, mint a politikai kabaré, s éppoly népszerûek is voltak (gondoljunk Moldovára).

A szemügyre vett hiányok és korlátok ellenére is nyilvánvaló, hogy volt népi ellenzéki tevékenység a Kádár-rendszer alatt, volt retorzió is miatta – a legutolsó évekbõl Csoóri Duray-elõszavának és Nagy Gáspár *Júdás*-versének ügyét mint a legjelentõsebbeket idézhetem bizonyságul –, s ezért a népiek a 89-ben rájuk záporozó vádak elõtt szélütötten és némileg hisz-terizálva álltak. Hogy összefonódott a Kádár-rendszerrel, s aktuálisan létrehozott szervezete mögött is az MSZMP áll? – ezen a ponton egy marslakó, ha elmesélném neki a népiek történetét (miért ne?), nyilván elnevetné magát, hiszen valamiképpen komikus, hogy ezzel az írócsoporttal mindig van valami baj, s mindig az, hogy szervilis. A marslakó már csak azért is kételkedne ebben, mert tudná, hogy a szervilisekkel nem szokott baj lenni, idejekorán felismerik az új gazdát.

Másfelõl nem is volt olyan meglepõ a támadás. A korábbi években is tudni lehetett, hogy a marxizus kritikájával induló, önmagát demokratikus ellenzékként definiáló szervezõdés és a népiek szövetsége csupán taktikai, a rendszerellenesség szinte az egyetlen pont (ebbe beleértve persze a másmilyen, a demokratikus államforma akarását), amelyben igazi egyetértés van köztük. A sejteni engedett kifogások a népiek ellen meglehetõsen egybecsengtek a valahai urbánus kritikával, noha az „urbánus” definíció nem éledt fel, míg a „népi”, „népnemzeti” konokul megmaradt.

A pártharcokban bekövetkezett támadások tartalmát is meghatározta a harmincas-negyvenes években berögzõdött érvrendszer. A vádak legsúlyosabbika a népieknek tulajdonított rasszizmus lett ismét, holott a klasszikus népiek története már kellõen bebizonyította, hogy ezeket a velük szemben táplált félelmeket nem „igazolták”, s az utódokkal szemben már egyenesen abszurd volt a feltételezés. S ha Ignotusék aggodalmát magyarázza a személyes félelem attól a nagyhatalmi fenyegetéstõl, amit a népiek törekvései mögött láttak felködleni, hatvan évvel késõbb már olyan világpolitikai erõfölénybe ágyazva hangzik el a vád, amelyben kívül-belül meg lehet ingatni egy politikai erõ morális legitimitását efféle gyanúsítással, sõt gyakorlatilag is meg lehet ingatni, ha a gyanú igazolódik. S ez nyilvánvaló volt. A másik vád is a klasszikus forrásokat visszhangozta: a ködös, dilettáns hamadikutas elképzeléseikkel kerékkötõi lesznek a gazdasági integrálódásnak. Ennek a vádnak sem volt valós alapja, de

ehhez hozzá kell tennem: sajnos! Talán épp az a baj, hogy nem volt. Igen hamar lemondtak az utódok arról, hogy valamifajta „harmadik” útnak, azaz mai értelmezésben az ország valós adottságaihoz és szükségleteihez szabott átalakulásnak a feltételeit csikarják ki politikai partnereikbõl. Igaz, nem sok esély volt akkor már erre, mert az átalakulás meghatározó valós feltételeként 80-tól kezdve olyan külsõ-belsõ tõke jelent meg az országban, amely efféle gazdaságpolitikában kifejezetten ellenérdekelt volt. De hát már csak azért sem kerülhetett sor ilyen kísérletre, mert nem is készültek tervek elõzetesen, hiszen ahogy regények, közgazdasági utópiák sem íródtak az asztalfióknak.

Ami tehát mint beteljesületlen igény, mint ideál megõrzõdött a klaszikus népiek társadalmi programjaiból, a politikai praxis számára fölös teher, írói lázálom lett. Könnyen belátható, hogy az eredeti tõkefelhalmozás, a piacgazdaság kiépítése, ami kényszerû követelményként állt az ország elõtt, nem éppen népi célkitûzés, ahogy nem is szocialista; a magyar történelem sátáni tréfája, hogy e feladatot két olyan párttal végezteti el lényegében, amely ezzel gyökeresen ellentétes feladatokra alakította ki az énképét – más kérdés, hogy mennyire adekvát ez az énkép.

Elõadásom címében azért tettem fel a provokatív kérdést, hogy irodalom-e a népi irodalom, mert emlékeztetni akartam arra, amit az eddigi összefoglaló ismertetéssel önkéntelenül is igazoltam: bárha írók és írások körül zajlik a népi szellemi áramlat története, ez mindenkor társadalmi és politikai koordináták között minõsült önmaguk elõtt is, hát még kívülrõl vagy az ellenfelek elõtt. De hát akkor itt áll elõttünk a még provokálóbb kérdés: íme, egy szellemi erõ, amely – noha története hatvan éve alatt kétszer is úgy fordult a magyar történelem, hogy a lehetõségek méhében megfogantathatta volna jó szándékait – kudarccal és megszégyenüléssel került ki az eseményekbõl – miféle érvényessége van akkor?! Igaz, nem a program igazsága bukott meg – az a megvalósulás közelébe se juthatott –, mégis eléggé meggondolkodtató, hogy a folyton kényszerpályákra futó történelmünkben van-e értelme érvényesíthetetlen igazságok szolgálatába állítani írói pályákat, mûveket.

De ha nincs, miért kelt akkora idegességet a mindenkori birtokon belüliekben a népiek puszta felbukkanása? Akár csak egy egyetértõ hivatkozás valamelyik jobb képviselõjükre? Ha nincs értelme, miért kell módszeresen lejáratni a népi gondolatot, hol fasisztának, hol sztali-nistának feltüntetve az egyre tájékozatlanabb közvélemény elõtt? Malíciával jegyzem meg: a vehemens támadások nélkül a népiek önerõbõl talán nem is tudták volna magukat a közvéleményben fenntartani. S nem malíciával mondom: a támadás fokmérõje a valós társadalmi problémának, aminek feltárására a mai népiek elõdei muszáj-herkulesekként elszegõdtek, s ha kivész is a muszáj-herkulesek fajtája, ha nem lesz is több népi író, a sorsproblémákat nem lehet velük együtt negligálni. Vannak. A történelmi kényszerpályák konjunktúralovagjai is érzik a kétszáz éves úrutálatot, az egyszerû ember, fõleg a falusi ember sunyító bizalmatlanságát és finnyás megvetését a hivatalban lévõ s ilyen értelemben általában a tanult iránt – s ez utóbbi nemcsak a konjunktúralovagok, hanem minden értelmiségi számára ijesztõ és anakronisztikus. Gondoljuk meg: a világ legszegényebb tájain is dicsõség az apának, ha a fia viszi valamire, minden közösségben ünneplik a tõlük elszármazott sikeres embert, nálunk mintha elvesztek volna számukra. A klasszikus népieknek kezdtek eredményeik lenni e tekintetben, de persze ez is nyomtalanul elveszett, ma már nincsenek se paraszt, se munkás olvasókörök.

A paraszti életforma végleges pusztulásával sokak szerint okafogyott lett a népiség, amelynek eszerint nincs kit képviselni. Az életforma feszámolódott, de a társadalmi-jövedelmi aránytalanság csupán csak másként jelentkezik a magyar társadalomban; a civilizációs színvonal javult, de az életminõség nem. Okafogyott? Mintha csak a paraszti életformát kellett volna, akarták volna megvédeni! Ha egy egész ország betegszik meg, züllik, szürkül, fogy rossz emberi színvonalon, az már rendben van? S van, ami ma súlyosabb sorskérdés, mint hatvan éve volt: gyengébb az immunreakció: hiányzik az önbecsülés. S ha semmi másban, ebben éppen az író megszólítva érezheti magát.

Amikor népi irodalommá minõsült át a nyelvhasználatban a népi mozgalom, mai szóval nyelvpolitikai manipuláció történt voltaképpen. Az elnevezéssel visszautaltatott az író az irodalom illetékességi körébe a politikai porondról, s ily módon csökkent kissé gondolatainak, kritikájának a jelentõsége: mintha valami valóságon kívüli pozícióból akarna beleszólni a nagyok, azaz a valóság dolgába. Véletlen egybeesés, hogy épp ez idõ tájt tudta érvényesíteni nézeteit a vonalas, agitációs szocialista irodalommal szemben az esztétizmus, mely szerint az irodalom számára a mûvön kívüli valóság értékelhetetlen, némi sarkítással: nem is létezik.

Ez így van, és így is van rendjén – gondolhatja bárki. Barbár dolog mást várni az írótól, mint hogy írjon; valamirevaló író maga is úgy tartja, hogy minden az íráson belül dõl el, ti. azon, hogy jó írás-e. Németh Lászlót idézem: „Minden népi író életében volt egy meglepetés. Úgy érezte, le van nyomva, s egyszer csak felemelte egy nem várt tömegerõ. Nem annak az osztálynak az ereje, amely küldte, s amelyért élni akar. Azé, amely ellen küzdött. Ennek a lelkesedése nélkül nem lehetett volna író, vagy egészen másféle, mint ami lett. Mert a népi író a népért ír, de nem a népnek. A maga szülõföldjére is a tanultak apostolátusa viszi vissza, a fölkavart divat, az új osztály missziós telepei: táborok, falujárások, népfõiskolák… A népi irodalom körül temérdek a csótány és a bojtorján. Néha meghökken az ember, mi mindent tapsolnak meg, mert népi. Ez természetes is, ahol politikai érzelmek trágyázzák meg az irodalmi sikert.” – Látható, hogy Németh László is az irodalmon belül látja az író helyét, és utálkozik a politikai konjunktúrákat meglovagoló íróktól, de egyet nem tesz kétségessé: a népi író *valamiért* ír. Õ azt mondja, a népért, de ez az esztétista ars poeticával szembeállítva csak annyit jelent: valamely ügy érdekében. Az esztétisták szemével nézve ugyanis egyre megy, mi az az ügy. S a mi mai szélsõséges esztétistáink szerint, ha valaki
célból
ír, akkor már az is mindegy, rosszul-e vagy jól, mert nem tartozik az irodalmilag értékelhetõ jelenségek körébe.

Ma tehát a „népi” fogalma újabb jelentésmódosuláson megy át. Míg valaha önmeghatározás volt, mostanában inkább mások minõsítik népinek az embert. A legegyszerûbb, ha származása avagy írásainak anyaga alapján sorolódik ide. Ezt természetesen egészítette ki a népiek immanens, elvi minõsítése is, melynek kritériumait leginkább alighanem Görömbei András Nagy Lászlóról írott monográfiája alapján lehetne összefoglalni, de emellett érdemes a nézetek formálódásának és magának a csoport formálódásának a mozzanataira nézve néhány középnemzedékbeli kritikus, irodalomtörténész köteteit is alapul venni; Márkus Béla, Monostori Imre tanulmányait említeném elsõsorban. Folytatva a népiekhez való besorolás okait: ide

számítanak a nemzeti történelmi tudat, a hagyományok gondozói, néhányan azért is, mert barátilag odasodródtak egy népi asztaltársasághoz, sõt sokszor csak egyszerû pártszimpátia alapján. Szerencsétlen helyzet. Kivédhetetlenné teszi a szeszélyes minõsítéseket. Hiszen még a pontos önmeghatározással rendelkezõ klasszikus népieket is ki lehetett kezdeni hol ebben, hol abban a fogyatékosságban. A népiség fogalmi meghatározása nélkül ha X-et tekintik népinek, akkor az a népi legfõbb jellemzõje, hogy rossz író. Ha Y-t, akkor az, hogy antiszemita. Ha Z-t, akkor az, hogy szétdurran a pátosztól. Ha a népiek hagyják, hogy mások interpretálják feltételezett szándékaikat, akkor a népi azt fogja jelenteni, hogy divatjamúlt tollforgató, aki valaha rászokott a politika kábítószerére, s most betege annak, hogy nem érezheti elég fontosnak magát.

Kétségtelen, hogy a totalitárius rendszer kihívásának megfelelõen ezekben az évtizedekben a mûvészi alkotások méltánylását erõsen megszabta a politikai jelentés; minél jobban betartott a mû a hatalomnak, annál fontosabbnak tûnt. Ma szokás ezt a „szerepzavar”-t csak a népiek rovására írni, holott nálunk politikai elõjele lett kezdetben az avantgárdnak is, majd az individualizmusával a hivatalos ideológiának szamárfület mutogató ún. új paradigmának is. 1990 õszén, az Alföld-napok alkalmával *Korforduló* címmel megrendezett vitában azonban többen annak adtak hangot, hogy a hetvenes évek végén megszûnõben volt a túlpolitizálás, a szerepfelnagyítás, és az irodalom politikától való függetlenedéseként értékelték, hogy megkezdõdött a polgári és avantgárd irányzatok rehabilitációja, és teret nyert a kísérleti irodalom. Ezt a nézetet akkor Kulcsár Szabó Ernõtõl Rónay Lászlóig, Pomogáts Bélától Szabolcsi Miklósig többen képviselték. Ekkor tehát még nem terjedt el az a meggyõzõdés, hogy az irodalom revelatív változása a legújabb, már szennyezõdéstõl mentes posztmodern nemzedék fellépésével történt meg. Ha tehát nem volt kötelezõ politizálni – teszem én hozzá tudós kollégáim idézett véleményéhez – , és Nagy Gáspár vagy Petri György mégis politikai verset írt, akkor azt azért tette, mert politikai indulat támadt benne, tehát neki is
oka
volt a versírásra, és
célja
pedig nem több, mint bármely más költõnek bármely más verssel. Nem sokra lehet menni az okkal írás és a céllal írás megkülönböztetésével, ha a népi mai jelentését akarjuk definiálni.

Hogyan definiálta a fiatal Farkas Zsolt a népieket egy 1994-ben megjelent cikkében? A múlt századi vátesz-szerep, a nemzeti, sõt összemberiségi kületéstudat, Kulcsár Szabó Ernõ szavával: „az én hipertrófiája” elsõ restaurációs kísérlete szerinte „Németh László és a fiatal népi írók nevéhez fûzõdik. Ez a mozgalom, ha nem is volt egészen friss és nagy reményeket keltõ, mégiscsak valamennyire természetesen, alulról, magától jött”, viszont az ötvenes-hatvanas években azért ez volt az uralkodó paradigma, mert „ez a típusú irodalom vállaltan ideologikus, s a propagandaérték iránt fogékony hatalom számára a legjobban ellenõrizhetõ”. Az új paradigma a hetvenes években az „ideológiamentesség ideológiájával” és szigorú esztétiz-musával „kitûnõ mûvek sorát hozta létre, ám a történet, a fordulat lényegi elemei, a mítosz alapvetõen politikai jelentõségû is”. A szerzõ az 1989-es fordulattól azt várja, „hogy a fenti történetrõl, mitológiáról és mûvekrõl leválasztja az eredeti politikai kontextust, Németh László-san szólva „kipárolja a régi ítéletrendszerek cefréjébõl az irodalmat, hátrahagyva a politikum seprõjét”.

Látni való, hogy fóbiáról van szó. Ideológia- és politikafóbiáról. Amit sürget, azt az idõ maga is elvégzi: az Isteni színjátékból például régóta kipárolta a napi politikai jelentést. Az ideológiamentes mûvészet viszont teljesíthetetlen követelmény; kultúránk túlnyomó, tán legértékesebb része nem is jött volna létre korokat meghatározó és korokon túlnövõ ideológiák nélkül. A mûvészetben mindig voltak szent õrültek és szent tanítók, szabados garabonciások és udvari bértollnokok, ez a kettõsség vagy négyesség nehezen fér meg együtt, egy szívben, tehát választásra csábít egyéneket és nemzedékeket, de baj van, ha kihirdettetik, hogy csak az excentrikus mû lehet jó, vagy hogy az mindig rossz, csak a centrumkeresõ esztétika megengedhetõ.

A népi író tehát a centrumkeresõ, a tanító-szolgáló típusból való, olyan személyiség, amelyiknek identitástudatában erõs szerep jut a közösségi meghatározottságának, de ezzel nem azt akarom mondani, hogy kizárólag a népi író ilyen, hiszen a közösség és a szolgálat oly sokféle lehet. És azt sem akarom mondani, hogy a népi író soha nem zökken át excentrikus szerepbe, s nem írhat egoista költeményeket. Annyi mégis megkülönbözteti írótársaitól, hogy tudatosan vállalja a sajátos magyar sorsproblémák megszólaltatását, és ennyiben az író irodalmon túli felelõsségét. De ezt nem valamiféle esztétikai és erkölcsi felsõbbrendûség jegyében a többi, a másféle íróval szemben, pusztán azért, mert érdekli, gyötri, fogva tartja a megtapasztalt balsors és meghasonlás. Talán nem is volna szükség a népi író kategóriára, ha természetes maradt volna a mai kor magyar szellemiségében a nemzeti, a közösségi érzület és az írástudó felelõssége a „néma kín”-nal szemben; ha ezt az utóbbi fontos hagyományát a magyar irodalomnak nem borítaná el a rágalomözön, ha a torzulásra való torz reakcióként nem akarnák kirekeszteni a mûvészetbõl a mûvészi lehetõségek *másik* felét. Egyébként eléggé felfoghatatlan, hogy hogyan tudják elhinni okos emberek: valóban a mûvészet politikátlanítása folyik, amikor gondolataiért negligálnak egy sor írót, véletlenül éppen olyanokat, akik a szabad rablás korában a nézeteikkel nagyon láb alatt lennének. Bizony, ez a vakság hiba. De hiba az is, hogy a népi írók hajlanak a nemzeti érzés kisajátítására, s ezzel felbõszítik azokat, akik elég jól megvannak a nemzeti identitásukkal, például a posztmodern fiatalok nagy része is ezt gondolja magáról. Az más kérdés, hogy nem érzik meg vagy tapasztalatlanul ítélik meg a jelen veszélyeit.

Végezetül essék szó egy érdekes változásról tágabb környezetünkben, a világban, amelyet az elmúlt évtizedekben a globalizmus és pragmatizmus túlcsordulása jellemzett. Nemrég adták ki Magyarországon is egy, az UNESCO keretében mûködõ munkacsoportnak, az úgynevezett A Kultúra és Fejlõdés Világbizottságának a könyvét, amelyben összefoglalják a világ válságproblémáit, s azokat az alapelveket, amelyeknek gyakorlati érvényesítésétõl remélik a jobb életminõség kialakulását a Földön. Úgy hangzik, mint egy Orwell- vagy Ilf és Petrov-ismertetés részlete. Az ember nem tudja, sírjon-e vagy nevessen. De mégis megdöbbentett, hogy hányszor kellett Németh Lászlóra gondolnom lapozgatása közben, vagy például Kodolányira, amikor a szerzõk kultúrameghatározását olvastam: „A kultúrát nem lehet alárendelt szerepre korlátozni, a gazdasági növekedés puszta elõsegítõjévé (vagy akadályává) alacsonyítani.” A szerzõk megállapítják, hogy az etnikai azonosságtudat világszerte felerõsödött – s ezt mindenféle hisztérikus felhang nélkül közlik –, válaszként a globalizáció, a szabványosított információs és fogyasztási minták nyomására, „Bár sok csoport szeretne visszatérni õsi hagyományaihoz, vagy fenntartani azokat, idõnként akár a törzsiséghez való visszatérés formájában is, de a legtöbb nép szeretne részese lenni a »modernizmusnak« – de

saját hagyományai szerint". „… A hagyomány jelenthet stagnálást, elnyomást, tehetetlenséget, privilégumokat és kegyetlenséget; a modernizáció jelenthet elidegenedést, erkölcsi lazulást, kirekesztést, az önazonosság és a közösségi érzés elvesztését."

Eszerint tehát nemcsak magyar, hanem világpolgári öntudattal vállalható program, amit Németh Lászlótól idézek: „A magyarság újabb kori balsorsának én (sokszor megírtam) azt tartom, hogy a világhistória órája gyorsabb volt, mint a mienk. Mire mi kiérleltünk volna valamit, kinn kaszára érett a kor. Az utolsó százötven év csupa májusi aratás. Ez ellen egy védelem van, ha belsõ nemzeti folyamatainkat, amennyire lehet, függetleníteni tudjuk – nem a kor eszméitõl, hanem a kor beavatkozásaitól."

KORTÁRS ONLINE